

POSEİDON HELİKONİOS KÜLTÜ

Serpil AYTÜRE*

Özet

Poseidon Helikonios kültü, M.Ö.1200 civarında gerçekleştiği varsayılan Ege göçleri sürecinde Hellas'ın Helike bölgesinden gelen İon kökenli göçmenler kanalıyla Küçük Asya'ya getirilmiştir. Bu göçmenler politik kimliği de olduğu bilinen Panionion'u oluşturup, bu bölgeyi merkez alarak, Poseidon Helikonios kültü etrafında kültürel ve etnik kimliklerini korumayı başarmışlardır. Hellas'ın ve Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerindeki Poseidon kültleri ile kökeni ve tapınımı açısından bazı farklılıklar gösteren kültürün varlığı, Arkaik dönemden Roma egemenliğine kadar sürmüştür. Bununla birlikte bu süreç içinde birçok özelliğini kaybetmiştir. Bu çalışma söz konusu dönemde kültürün geçirdiği değişimleri ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Poseidon, İon göçleri, Panionion, Helike*

POSEİDON HELİKONİOS KÜLTÜ

Abstract

The cult of Poseidon Helikonios was brought to Asia Minor during the Aegean Migrations around 1200 B.C. by Ionic immigrants from Helike region in Hellas. These immigrants formed Panionion, which is known to have a political identity, and they managed to maintain their culture and ethnic identity by means of establishing the region as a center for the cult of Poseidon Helikonios. The cult of Poseidon had experienced some differences in terms of origin and worship in the various regions of Hellas and Asia Minor. Although the cult continued its presence from the Archaic period to the Roman era, it had lost many of its features in the course of time. This study aims to explain the mentioned changes during this period.

Keywords: *Poseidon, İon Migration, Panionion, Helike*

* Arş. Gör. ,Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis.
e-posta: sayture@beu.edu.tr

1.GİRİŞ

Poseidon Helikonios kültünün Ege göçleri döneminde İon kökenli göçmenler tarafından Küçük Asya'nın batı kıyılarına getirildiği bilinmektedir. İon yerleşimlerinin kuruluş hikayelerinden Prehistorik Hellas'da çok geniş bölgelere yayıldıkları ve Euboea, Kynuria, Argolis, Attika-Boeotia bölgelerinden Küçük Asya'nın batı kıyılarına göç ettikleri izlenebilmektedir. (Thomson,1991:124) Yine bu söylencelere göre Ege'nin tam karşısına yerleşen bu göçmen grubundan İonlar, Hermos'un kuzeyinde yer alan Phokaia'dan Maiandros'un güney tarafındaki Miletos'a kadar uzanan kıyı kesiminde kurdukları çeşitli yerleşmelerin yer aldığı uzun bir kıyı şeridini ele geçirmişlerdi. (Magie,2001:2) Miken krallıklarının yıkılmasından sonraki süreçte Hellas'dan gelen geniş ölçekli bu göç hareketi sonucunda Küçük Asya kıyıları, bu göçmenlerin bir araya gelmelerinde önemli bir bölge olmuştur. (Roebuck,1955:34-35) Strabon'un aktarımlarına göre, esas yurdu kuzey Peloponnesos'daki Argolis bölgesinde olan İonlar, Dorlar tarafından Pylos'dan Attika'ya sürülerek Atina'da Neleusoğulları denen bir kral sülalesi oluşturmuşlardı.(Strab.XIV I 3) Pausanias, Melanthos ve Kodros ile başlayan kral sülalesinden insanların İon göçünü gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. (Paus.VII 2-3) Arkeolojik bulgular ise göçlerin yüzyıllar süren bir hareket olduğunu ortaya koymuştur. (Sevin,2001:81)

Hellas'ın çeşitli bölgelerinden İonia bölgesine gelen bu göçmenlerin Poseidon

Helikonios kültünü oluşturmalarında göç süreci ve deniz ticaretinin etkili olduğu söylenebilir.(Scott,2005:42;Schneider,2004 :19) İonia bölgesindeki Protogeometrik seramiklerin çokluğu da Poseidon Helikonios kültünün İon göçleri ile birlikte Boeotia'dan gelen göçmenler tarafından İonia'ya getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. (Huxley,1981:225-227) Poseidon Helikonios kültünün varlığına ek olarak Hellas'ın değişik bölgelerinden farklı unsurların katılımı ile gerçekleşen söylencelerin devamlılığı, Atina'da ve İonia'da Apaturia festivalinin kutlanması, kabile isimlerinin benzerliği gibi örnekler bölgeler arasındaki iletişimin güçlü bir yönüne işaret etmektedir. (Thomas,1966:400)

Küçük Asya'daki Poseidon Helikonios kültü ile ilişkili olarak Homeros'un atıfları dolaylı da olsa bir referans kaynağı olarak kabul edilmektedir. (Lohmann,2005:59) Homeros, bu kült ile ilişkili olduğu varsayılan satırlarında şöyle demektedir: “ *Can veren yiğit böğürdü bir boğa gibi, Helikeli tanrıya kurban etmek için delikanlıların sürüklediği bir boğa gibi tıpkı. Sevinir bu armağana yeri sarsan tanrı*” (Hom.İI 20.403-404) Bu dizelerin Mykale'de Panionia festivalinde okunduğu varsayılmasına rağmen Homeros, İliada'da İonialılar'dan ve Panionion'dan bahsetmemektedir. Bu kaynak yalnızca Poseidon Helikonios tapınımı için kurban geleneğinin Homeros döneminden itibaren uygulandığının varsayılmasına yardımcı olmaktadır.

2.HELİKONİOS EPİTETİNİN KÖKENİ

Helikonios isminin kökeni hakkında Pausanias'dan bilgi edinmekteyiz.(Paus.7.24.5) Antik yazarlar Helikonios epiteti hakkında Boeotia'daki Helikon veya Peloponnesos'daki Helikon yerleşimini işaret etmektedirler. (Lohmann,2005:59)Strabon, Miletos'un Pyloslu Neleus tarafından kurulduğunu anlattığı pasajında, Pylosluların Kodros'un babası Melanthos ve yanındakilere katılarak Atina'ya geldiklerini aktarmıştır. Ayrıca bu halkın kolonizasyon hareketini başlattıklarını ve aynı zamanda Poseidon'da hala varlığı görülen ve Neleus tarafından dikilmiş bir sunak olduğunu ifade etmiştir. (Strab.XIV I 3)

Dilbilimsel çalışmalara göre ise Helikonios kelimesi Boeotia dağındaki Helikon'dan türetilmiştir. Tarihi zamanlarda bu bölgede Poseidon kültürüne dair kanıta rastlanmamasına rağmen, Boeotia'da bu tanrının derin köklere sahip olduğu bilinmekteydi; ancak tapınının sürekliliğine dair izlere rastlanmamıştır. (Larson,2007:55) Bazı araştırmacılara göre ise Poseidon Helikonios kültürünün kökeni Akhaia'daki Helike şehrine dayanmaktadır. Antik yazarlar tarafından bu bölgeden sıkça İonialıların yurdu olarak bahsedilmektedir. Klasik dönemde İonialıların bu düşünceye inanışlarını, altar'ın bir modelini (aphidrumata) almak için Helike'ye elçiler göndermeleri ile ilgili antik yazarların ifadeleri de kanıtlamaktadır. (Diod.15.49.1;Simon,1986:151)

3.ANTİK KAYNAKLARDA POSEİDON HELİKONİOS KÜLTÜ

Kaynaklarda, Panionion, Panionium ve İon Birliği şeklinde geçen birlik, on iki İon devletinin ve Poseidon Helikonios

tapınının merkezi durumundaydı* Herodotos ve Strabon'un Helikonios tapınımı ile ilgili ifadeleri, birliğin konumu ve Poseidon Helikonios sunağının yerinin belirlenmesinde yardımcı olmuştur. Küçük Asya'da İonia bölgesinde merkezlenen Helikonios tapınımı arkeolojik araştırmalar sonucunda aydınlatılabilmektedir. Bu araştırmalar antik tarihçilerin işaret ettiği bilgiler ışığında önemli sonuçlara ulaşmışlardır. Bu tarihçilerden Herodotos, "*Panionion Mykale burnunda kutsal bir yerdir; kuzeye doğru bakar, tüm İonialıların katıldıkları bir antlaşma ile Poseidon Helikonios'a adanmış bir bölgedir; bütün yerleşimlerden gelen İonların Panionia adı verilen bayramı kutlamak için burada toplanmaları gelenek haline gelmiştir*" şeklinde bu merkezi tasvir etmiştir. (Hdt I 148; Poudrier,2002:92) Strabon Samos'un konumundan bahsederken, sağda Mykale dağı ile birlikte yedi stadia uzunluğunda olan ve üzerinde bir Poseidon tapınağı bulunan Poseidon burnu ile karşılaştığını söylemektedir.(Strab.XIV.I 14) Aynı zamanda Panionion'un yerini "*Mykale dağının yakınından, Samos boğazından geçerek Ephesos'a deniz yoluyla giderken sağda, Ephesosluların kıyısına gelinir. Bu deniz kıyısının bir kısmı Samosluların elindedir. Kıyıda önce, denizden üç stadia içerde olan Panionion bulunur*" şeklinde aktarmıştır. (Strab.XIV.I 20) Panionion'un konumu ile ilgili tartışmalar 19.yüzyılın sonunda başlamıştır.

*Panionion, ilkçağ İonia'lıların ulusal tapınma ve kutsal tören alanıdır. Adı Hellen dilinde, "*Bütün İonların yeri*" olarak anlaşılabilir gibi orada yapılan ve Panionia adı verilen kutsal törenler dolayısıyla "*Panionia yeri*" olarak da anlaşılabilir. bk.Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul, 1993,s.605

İlk kazı çalışmaları sonucu Aydın ili sınırları içinde yer alan Güzelçamlı beldesi yakınlarında keşfedilen sitin Panionion'a denk geldiği düşünülmüştür. (Wiegand-Schrader,1904:2)Arkeolojik araştırmalar, Panionion'un asıl konumunu Aydın ili sınırları içinde Dilek Dağı'nın denize bakan kuzey yamacında bulunan İon tapınağının olduğunu doğrulamaktadır. Tüm bu verilerden yararlanılarak 2004 tarihinde bölgede yüzey araştırmaları yapan Hans Lohmann ve kazı ekibi tarafından, Çatallar Tepe'nin güneybatısında 800 m. yükseklikte Arkaik Döneme ait tapınak kalıntıları bulunmuştur. (Lohmann,2006:575) Bu tapınağın Herodotos'un bahsettiği Arkaik Panionion ile özdeşleşmekte olduğu anlaşılmıştır. Bir hekatompos olan tapınak, derin ve altı sütunlu bir *pronaos* iki sütunlu bir *naos* ve üç sütunlu *opistodomos* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu tapınağın yapısı ve bulunan silâh ya da sempozyum eşyaları, opistodomos'un bir buluşma yeri olduğunu göstermektedir. Panionion'un bu odada bulunduğu olası görülmektedir. Tapınağın M.Ö. 6. yüzyılın ortasında olan bir yangın sonucu yıkıldığı ve daha sonra olan bir deprem sonucu tapınağın duvarlarının çarpıldığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik araştırmalar Aydın İli sınırları içinde yer alan Dilek Dağı'nın denize bakan kuzey yamacında bulunan ve M.Ö.6.yüzyıldan kalma ayin alanı ve küçük bir yerleşim alanının Herodotos'un bölgenin konumu ile ilgili ifadelerini de desteklemesi dolayısıyla Arkaik Panionion'a denk geldiği anlaşılmaktadır. Poseidon Helikonios tapınımı olasılıkla hiçbir zaman bir tapınağa sahip olmamıştır. Ancak yine de bu tapınım Arkaik süreçte politik ve kültürel kimliğin oluşmasında önemli bir role sahip olmuştur. (Larson, 2007:56-57) Burada merkezlenen birliğin M.Ö.900-700 tarihleri arasındaki bir dönemde kurulduğu varsayılmaktadır. (Caspari,1915:175)

M.Ö.289/88 tarihine ait Smyrna'da ele geçen Strategos Hippostratos'u onurlandıran bir kararın kopyasında Birlik kendini, "İonların on üç polisinin birliği" olarak adlandırmıştır.(Michel 1900:485) Mykale'nin yanı sıra Panionion'un üyesi olan bazı yerleşimlerde de Poseidon altarnının olduğunu Strabon'dan öğrenebiliyoruz. Strabon Erythraılıların topraklarının bir uzantısı olan Argennon'dan bahsederken burasının Khioslular'ın Poseidon'una çok yakın olduğunu ifade etmektedir. (Strab.XIV I 33) Pausanias ise Teos'da Helikeli Poseidon için bir alanın ve altarn olduğunu bildirmektedir.(Paus.7.24.5)Strabon, Panionion'da her yıl İonialılar'ın geleneksel festivalini düzenlediğini, Helikon Poseidon'u onuruna kurbanlar sunulduğunu ve Prienelilerin bu törenlerde rahip olarak hizmet ettiğini aktarmaktadır.(Strab.XIV.I.20) Poseidon rahipliğinin satılması hakkına da sahip olan Prinelliler'in ayrıcalıklardan biri de Panionion'da hububat bağışlama hakkına sahip bulunmuş olmasıdır.(Magie, 2003:180) Panionion'da Poseidon onuruna sunulan kurbanların diğer Hellen kurbanlarından farkı, ritüellerinden de anlaşılmaktadır. Poseidon Helikonios kültüründe kurban olarak sunulan boğa, altara kadar sürüklenerek götürülmektedir. Boğanın haykırmasını amaçlayan bu törenin amacı olasılıkla onun sesinin iyi bir alamete işaret ettiği inancından kaynaklanmıştır.(Lohmann,2005:59)

4.HELENİSTİK DÖNEMDE POSEİDON HELİKONİOS KÜLTÜ

Strabon'un eserinde Prieneli bir memurun düzenli olarak burada rahipliği sürdürdüğü ifadesi, III.Aleksandros zamanından sonra Poseidon kültürünün tamamen yerleştiği sonucunun doğmasına neden olmuştur.

Ancak bu ayrıcalığın M.Ö.332/31 civarında Grammateus Apellius adında birine de bağışlanması Panionion'un yerel bir tapınak durumuna indirgenemeyeceğini göstermiştir. (Magie, 2003:180) Priene'de törenle ilgili üç emir bulunmuştur. Bunlardan ikisi rahiplik görevinin satışıyla ilgilidir. Bu emirlerden biri Dionysos Pyleos, diğeri Poseidon Helikonios'a aittir. (Bremmer-Erskine,2010:60; Naerebout,1994:119)

Panionia festivalinin ritüeli ilgili olarak M.Ö.4.yüzyıla tarihlenen bir yazıt sayesinde daha ayrıntılı fikir sahibi olabilmekteyiz. (Ins.Priene 4) Gerhard Kleiner tarafından okunan yazıtta, yerleşimlerden belirli miktarda para tahsilinden bahsedilmektedir. Yazıt, Panionion'a kurbanların getirilişi ve festivalin hazırlıklarına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Aynı zamanda bu festival esnasında başka festivallerin kutlanmamasına dair önlemler alınmıştır. Bununla birlikte yazıt Poseidon'un yanı sıra Zeus Boulaios'a adanan kurbanlardan da bahsetmektedir. (Kleiner-Hommel-Müller-Wiener,1967:49) Poseidon Helikonios onuruna düzenlenen Panionia festivalinin antik verilere göre her yıl düzenlendiği bilinmektedir. Hellas'ın çeşitli bölgelerindeki Poseidon festivallerinin aksine Helikonios onuruna düzenlenen bu festival İonia'da bahar aylarında yapılmaktaydı. (Robertson,1984:3) Ephoros'un aktarımlarına göre Panionion, M.Ö.5.yüzyılda meydana gelen İonia isyanı ve M.Ö.404'te Atinalılar'ın Perslere sürdürdükleri savaşın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından dağılma sürecine girmiştir. (Caspari,1915:182-183) İonia bölgesi M.Ö.387'den itibaren tekrar Pers işgali altında olmasına rağmen

yerleşimler, satrap ayaklanmaları dolayısıyla kültürel bir yayılma olanağı da bulmuştu (Muss,2008:28) Bu süreç içinde Karia hanedanlıkları belli bir özerklik elde etmişlerdi. M.Ö.362 yılındaki satrap ayaklanmaları, Mausolos'un İonia yerleşimlerine karşı hareket etmesini kolaylaştırmadığı için yerleşimin kendisini akınlardan daha iyi koruyabileceği düşüncesi ile Panionia şenliklerinin Mykale yarımadasından Ephesos'a kaydırıldığı da ileri sürülmektedir. Panionia festivalinin de bu dönemde kutlanmadığı anlaşılmaktadır. Thukydides, kendi zamanında Hellen ve Asya İonları'nın ulusal festivali olarak kutlanan Ephesia festivalinden bahsetmektedir. (Thuk.3.104.3) Thukydides'in bu ifadesi Panionia festivali ile Ephesia'nın aynı festival olarak algılanmasına neden olmuştur. (Stylianou,1983:246 ve Hornblower,1982:243) Buna karşın Strabon, kendi döneminde kutlanan Panionia festivalinden başka bir festivalden söz etmemektedir. (Strab.XIV.I.14) Ephesia ile Panionia festivalinden aynı festivaller olarak bahsedilmesindeki hatalar, hem festivallerin ritüellerindeki farklılıklar hem de Hellenistik dönem yazıtları tarafından da kanıtlanmaktadır. (Stylianou,1983:247)

Diodoros, festivalin Ephesos'a taşındıktan sonra, İonialıların, Akhaia'da bulunan Poseidon Helikonios tapınağının modelini buraya getirmek üzere bir elçi gönderdiklerinden bahsetmektedir. (Diod.15.49.1-3) Ancak oraya giden elçilerin Helikeliler tarafından hoş karşılanmamışlardı. Kaynağa göre bu elçilerin eşyaları yağmalanmış ve kötü bir muameleyle maruz kalmışlardı.

Bu nedenle Poseidon'un, bu davranışlarından dolayı Helikelilere kızarak ülkelerini bir depremle yıktığına inanılmaktaydı. Festivalin taşınma tarihi ile ilgili olarak ileri sürülen M.Ö. 373 yılı bir "terminus ante quem" sağlamaktadır* Yaklaşık olarak İonialıların M.Ö.373'ten önceki bir tarihte Akhaia'ya bir elçi göndermeleri ve henüz erken bir tarihte birliğin Mykale'den Ephesos'a taşındığını ileri süren savaş bahsi birbirini tutmamaktadır (Caspari, 1915:183) Bu savaşları, Priene'den Spartalı Thibron ile Pers satrabı Struthas'ın M.Ö.392'deki mücadelesi göstermektedir.(Ksenophon,Hell.IV 8.17-19; Diod.XIV 99) Bununla birlikte Poseidon Helikonios kültürünü ve Panionia festivalinin canlandırma girişiminin M.Ö. 4.yüzyılın ortalarında Priene yerleşiminin yeniden inşası ile bağlantılı olduğu da varsayılmaktadır (Lohmann, 2005:57)

5.ROMA DÖNEMİNDE POSEİDON HELİKONİOS KÜLTÜ

Kültün Roma dönemindeki tapınımı hakkında İonia Birliği'nin darp ettirdiği sikkeler yardımcı olmaktadır. Gallus Trebanianus dönemine ait olan, on üç polis birliğini temsil eden figürün çevresinde yer alan altar ve boğa tasviri olan bir sikke üzerinde Koinon İonion ünvanı yer almaktadır. (Head,1911:45)Ancak sikkenin üzerindeki tasvirin Apollon Klarios'a ait oluşu bu dönemde kültürün özelliklerini kaybedişine örnek oluşturmaktadır.

*Diodoros, festivalin Ephesos'a taşındıktan sonra, orada İon elçilerin Akhaia'daki Helike Poseidon'unun bir modelini buraya getirmek üzere bir elçi gönderdiklerinden bahsetmektedir. Ancak oraya giden elçilerin Helikeliler tarafından hoş karşılanmadıkları gibi elçilerin eşyalarının da yağmalandığını ifade etmektedir. Buna kızan Poseidon Helikelilerin ülkesini bir depremle yıkıyordu. Bu olayın yaşandığı tarih olarak da M.Ö.373 verilmektedir.bk. Diod.15.49.1-3

6.SONUÇ

Politik, dini ve etnik yönleri olduğu bilinen Panionion, Poseidon Helikonios kültürü etrafında merkezlenmiştir. Bir tapınağa sahip olmayan bu kültür için Poseidon altarı önünde İon şehirleri tarafından kurban törenleri düzenlenmiştir. İon göçleri çerçevesinde gelişen kültürün tapınımı, Miletos, Ephesos, Khios, Priene, Teos, Erythrai, Kolophon, Klazomenai, Phokaia, Lebedos, Samos, Myus, Smyrna önderliğinde oluşturulan Panionion'da gerçekleştirilmiştir.Birlik tarafından düzenlenen bu organizasyonlar, bazı antik kaynaklar tarafından birliğin kuruluş amacı ve temel görevi olduğu şeklinde yorumlansa da süreç içinde gelişen tarihi olaylar, Helikonios kültürü etrafında gelişen bu birliğin kuruluş amacının kutsal değil siyasal nedenlerle ortaya çıktığını göstermektedir. Antik kaynaklara göre bu kültür, Atina ve İonia toprakları üzerinde tapınım görmüştür. Göçmenler, etnik bilinçlerini korumuş ve bu bilinci Helikonios kültürü etrafında biçimlendirmişlerdir. Arkaik Dönem'de kutlanılmaya başlandığı bilinen Poseidon'a adanmış kutsal alanda yapılan festivaller ise Panionion'un politik zeminini hazırlayan toplantı ve tartışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bu kutsal alan İonların Pers direnişini sürdürmelerinde önemli toplantıların yapıldığı, kararların alındığı bir merkez durumuna gelmiştir.

Poseidon Helikonios kültürünün oluşum süreci ve tapınım bakımından Hellas anakarası ve diğer bölgelerdeki Poseidon tapınımlardan farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Arkaik dönemde var olan özelliklerinin süreç içinde değişerek aslından uzaklaşmıştır.

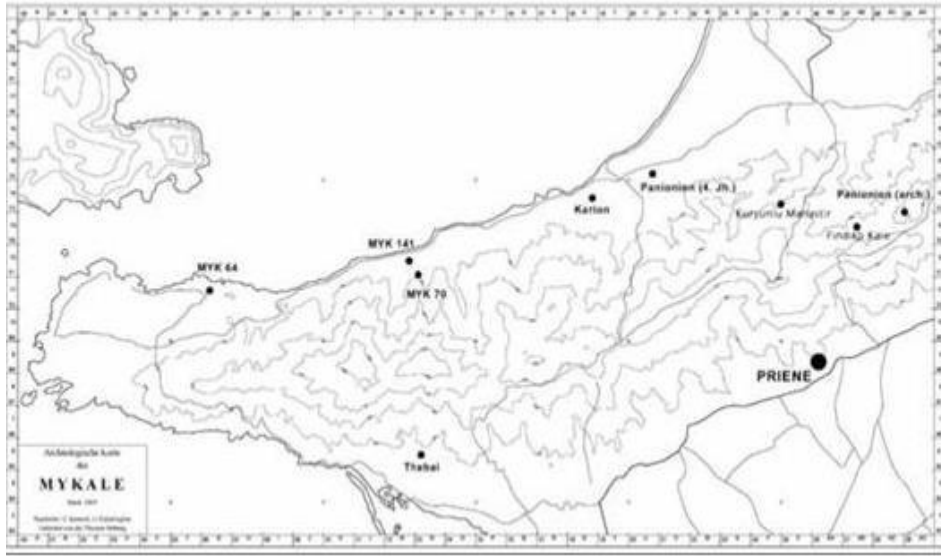
Poseidon Helikonios Kültü

Arkaik ve Klasik dönemde Poseidon onuruna kutlanan Panionia festivalleri, Hellenistik dönemde kralların şerefine yıllık oyunların düzenlendiği, heykellerin dikildiği, adakların kabul edildiği kralları onurlandırma şölenine dönüşmüştür. Roma

egemenliği döneminde, bu döneme tarihlenen Panionion sikkelerinden izlenebildiği kadarıyla festivaller, Apollon Klarios onuruna düzenlenmiş, tapınım asıl özelliklerini yitirmiştir.

Resim 1: Gallus Trebonianus dönemine ait bir birlik sikkesi
Kaynak: SNG 2004:XII-I

Harita 1: Arkaik Panionium- Arkaik tapınağın kalıntıları
Kaynak:Lohmann, 2006 :29)

Resim 2: Tapınağın kuzey girişi
Kaynak: Lohmann, 2006:29)

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Diodoros. (1953).**Bibliothekē Historikē**, (Library of History of Diodoros Sicily) (Çev.C. H. Oldfather), Loeb, London.
- Herodotos.(1973).**Historiai**, (Herodot Tarihi), (Çev. Azra Erhat-M.Ökmen), İstanbul.
- Homeros.(1967).**İliada**, (Çev.A.Erhat-A.Kadir), İstanbul.
- Pausanias. (1954).**Hellados Periegesos**,(*Description of Greece*),(Çev.W.H.S.Jones), London.
- Strabon.(1949).**Geographika**, (The Geography of Strabo), (Çev.H.L.Jones), London.
- Thoukydides.(1976).**Historiai**, (Peloponnesos Savaşı), (Çev.T.Gökçöl), İstanbul.

Modern Kaynaklar

- Bremmer,J.veErskine,A.(2010).**The Gods of Ancient Greece Identities and Transformations**. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Caspari, M.O.B.,(1915).“The İonian Confederacy”, **JHS**, 35,173-188.
- Head, B.V. ve Gardner P.- Hill G.F.(1911).**Historia Numorum. A manual of Greek numismatics**, Oxford.
- Hiller von Gaertringen,F.(1906). **Ins.von.Priene**, Berlin.
- Hornblower,S.(1982).“Thucydides, the Panionion Festival, and Ephesia”, **Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte**, 32,245-249.
- Huxley,G.(1981).“Myth and History”, **Classical Review**, 31/2, 225-227.
- Kleiner,G. ve Hommel,P ve W.Müller-Wiener. (1967). **Panionion und Melie**, Berlin.
- Larson,J.L.(2007).**Ancient Greek Cults: A Guide** , New York.
Poseidon Helikonios Kültü

- Lohmann, H. (2006).“The Discovery and Excavation of The Archaic Panionion in the Mykale”, **KST**, Cilt 2, Ankara., s.575-590.
- Lohmann, Hans.(2005).“Melia, Das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios”, **Neue Forschungen zu Ionien. Asia Minor Studien** 54, 57-91.
- Magie, D.(2003).**Anadolu’da Romalılar III: Batı Anadolu Kent Devletleri**, (Çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul.
- Magie, D.(2001).**Anadolu’da Romalılar I:Attalos’un Vasiyeti**, (Çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar), İstanbul.
- Naerebout, F.G.(1994).“Priene en het Panionion, religie in hellenistische Klein Azie”, **Hermeneus** 66,117-124.
- Poudrier,A.F.(2002).**Memory and Identity in Herodotos: The Historiographical and Cultural Meaning of Sanctuaries and Dedications in the Histories Dissertation**, Buffalo.
- Robertson, N.(1984) “Poseidon’s Festival at the Winter Solistice”, **CQ** 34,1-14.
- Roebuck, C.(1955). “The Early İonian League”, **CP** 50,26-40.
- Schneider, C.(2004). “Poseidon und sein Volk”, **Antike Welt**, 35,17-24.
- Simon,C.G.(1986).**The Archaic Votive Offerings and Cults of İonia**, Oxford.
- Stylianou,P.J.(1983). “Thukydides, the Panionion Festival, and Ephesia”, **Historia** 32,245-249.
- Thomson,G.(1991).**Tarih Öncesi Ege II**, (Çev.Celal Üster), İstanbul.
- Umar, B.(1993).**Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İstanbul.
- Wiegand,Th.-Schrader,H.(1904). **Priene**, Berlin.